

Київський міський педагогічний університет
імені *Б.Д.Трифуненка*

С.М. Мартиненко

**Діагностична діяльність
майбутнього вчителя
початкових класів:**

теорія і практика

Київ - 2008

УДК 371.13

ББК 74р

М29

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Київського міського педагогічного університету імені Б.Д. Грінченка
(протокол № 2 від 21 лютого 2008 року)*

Рецензенти:

Н. М. Бібік, доктор педагогічних наук, професор, академік АПН України;

М.П. Лешенко, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

О.В. Безнацько, доктор педагогічних наук, професор, директор Інституту психології і соціальної педагогіки КМПУ імені Б.Д. Грінченка.

Науковий редактор:

О. Я. Савченко, доктор педагогічних наук, професор,
академік АПН України

Мартиненко С. М.

М29 Діагностична діяльність майбутнього вчителя початкових класів: теорія і практика: Монографія / С. М. Мартиненко. – К.: КМПУ імені Б.Д. Грінченка, 2008., 434 с.

ISBN 978-966-7548-44-5.

У монографії викладено теоретико-методологічні засади та сучасні підходи до професійної підготовки вчителя початкових класів з використанням педагогічної діагностики. Розкрито сутність, зміст і складові поняття "діагностична діяльність учителя". Запропоновано модель системи підготовки майбутнього вчителя до проведення діагностування навчально-виховного процесу на основі сформованого мотиваційно-ціннісного ставлення, розвитку когнітивних і операційних засад діагностичної діяльності.

Розроблено науково-методичні складові системи підготовки майбутнього вчителя в умовах вищих педагогічних навчальних закладів. Подано діагностичний супровід педагогічної діяльності вчителя початкових класів, компонентами якого є апробовані технології та методики.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів, магістрантів вищих педагогічних навчальних закладів, учителів.

УДК 371.13

ББК 74 р

© Мартиненко С.М., 2008

ISBN 978-966-7548-44-5

© КМПУ імені Б.Д. Грінченка, 2008

ВСТУП

*Немає абстрактного
учня... Мистецтво й майстерність
навчання і виховання полягає в тому,
щоб, розкривши сили й можливості
кожної дитини, дати їй радість успіху
в розумовій праці...*

В.О. Сухомлинський

*Якщо педагогіка хоче виховувати
людину в усіх відношеннях, то вона
повинна й знати її у всіх відношеннях...*

К.Д. Ушинський

В умовах модернізації системи освіти в Україні суттєво змінюються зміст і вимоги до професійної діяльності вчителя. Існуюча підготовка педагогів, як це загальноновизнано, не забезпечує повною мірою їхньої чутливості до змін, зокрема орієнтації на індивідуальні особливості, потенційні можливості, цінності людини, її готовності до самовдосконалення.

Молодий спеціаліст відчуває значні труднощі, коли йдеться про диференційований підхід до навчання учнів молодшого шкільного віку, реалізацію ідей особистісно зорієнтованого впливу та взаємодії. Важко адаптуються вчителі-початківці до роботи в умовах, коли не на декларативному рівні, а в дійсності необхідно реалізувати основні принципи гуманізації навчання, будувати навчально-виховний процес з урахуванням відмінностей в інтелектуальній, емоційно-вольовій сферах учнів. Особливо важко досягти таких ознак навчально-виховного процесу в початкових класах, коли учень вперше оволодіває навчальною діяльністю як провідною, недостатня сформованість якої має віддалені наслідки і позначається не лише на успішності учня, але й на особистісному розвитку в цілому.

Початкова школа, зберігаючи наступність із дошкільним періодом дитинства, забезпечує подальше становлення особистості, її інтелектуальний, фізичний і соціальний розвиток. Пріоритетними у початкових класах є загальнонавчальні, розвивальні, виховні та оздоровчі функції. Характерними ознаками школи I ступеня є практична спрямованість змісту

навчання, інтеграція знань, що дає змогу повніше враховувати визначальну особливість молодших школярів – цілісність сприйняття і засвоєння навколишньої дійсності.

В учнів початкових класів формується розгорнута навчальна діяльність у процесі оволодіння організаційними, логіко-мисленнєвими, пізнавальними і контрольньо-оцінювальними вміннями і навичками.

У Концепції 12-річної школи зокрема зазначається, що «осною всіх перетворень в освіті має стати реальне знання потенційних можливостей дітей, прогнозування потреб і моделей розвитку особистості...» [212, 8].

Саме вчитель, здійснюючи навчання, виховання і розвиток учнів, покликаний створювати такі умови, за яких розкриваються індивідуальні особливості кожної особистості. Це потребує від педагога досконалого володіння знаннями і вміннями пізнання дитячого світу, вимагає особливої уваги до кожного учня – вивчати його індивідуальні особливості та навчальні можливості, встановлювати пізнавальні потреби та інтереси, визначати перспективи особистісного розвитку та зростання, передбачати й долати труднощі у навчанні, вихованні та розвитку тощо. Сучасні умови модернізації шкільної освіти вимагають спеціальної підготовки вчителя початкової школи до реалізації парадигми особистісно зорієнтовної освіти.

Водночас, як засвідчують теоретичні дослідження і аналіз практичної діяльності, вчителі початкових класів мають серйозні труднощі у проведенні педагогічної діагностики. Опитування педагогів м. Києва, Одеси, Полтави, Чернівців, Дніпропетровська, Вінниці (опрацьовано дані понад тисячі респондентів) дало можливість встановити, що труднощі в діагностичних діях виявляються найбільш помітно під час визначення мети навчання, проектування навчального змісту предметів, методичного забезпечення навчально-виховного процесу з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей школярів, вибору оптимальних методів навчання із встановленням міри педагогічної допомоги та підтримки учнів молодшого шкільного віку.

Як з'ясувалось, недоліки в діагностичному компоненті негативно впливають на якість педагогічної діяльності, виступають серйозною перешкодою для реалізації особистісно зорієнтованого підходу.

У процесі професійної діяльності вчителі змушені самостійно оволодівати окремими методами і формами педагогічної діагностики (проводити спостереження, бесіди, тестування, анкетування учнів та їх батьків). Однак, як показує аналіз теорії та практики початкової освіти, лише незначну частину діагностичних дій вчителі можуть самостійно засвоювати та ефективно використовувати в практичній діяльності. Стає очевидним, що необхідна цілеспрямована система підготовки майбутніх учителів до діагностичної діяльності під час навчання у вищому навчальному закладі. Формування професіоналізму вчителя вимагає розвитку самостійності, творчої активності, посилення відповідальності за власний професійний розвиток. Визначна роль самоактивності педагога у досягненні вершин педагогічної майстерності, творчості, професіоналізму зумовлює особливу значущість процесу готовності майбутніх учителів початкової школи до педагогічної діагностики як важливої складової їх професійної підготовки. На сучасному етапі це питання залишається недостатньо розробленим як у концептуальному, так і в методичному аспектах.

Практичне розв'язання зазначеної проблеми у контексті вивчення психолого-педагогічних дисциплін, проведення різних видів педагогічної практики, логіка, зміст, структура яких дають можливість забезпечити наступність і цілісність засвоєння студентами технологій діагностичної діяльності, вимагають від учителя досконалих знань і вмінь для проведення діагностичної діяльності. У той же час аналіз змісту професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів початкових класів показує, що у вищому навчальному закладі цьому аспекту не приділяється належна увага. Питання, пов'язані з діагностикою освітнього процесу в початковій школі, висвітлюються у змісті дисциплін психолого-педагогічного циклу фрагментарно, епізодично. Водночас бракує серйозних теоретичних напрацювань щодо визначення сутності і структури діагностичної діяльності вчителя, що суттєво ускладнює розробку основних концептуальних підходів до організації навчання студентів діагностичної діяльності, мети, складу і особливостей, функцій та змісту в професійній діяльності вчителя початкової школи, вимагають уточнення характеристики її предмета і засобів. Новизна проблеми, її недостатня розробленість зумовлюють актуальність

системного дослідження підготовки вчителя початкових класів до діагностичної діяльності.

Аналіз наукових джерел засвідчує, що склалися відповідні передумови для теоретичного осмислення сутності зазначеної проблеми, зокрема:

- обґрунтовано понятійний апарат педагогічної діяльності, здійснено спробу розкрити сутність і специфіку діагностичного розпізнання; визначено його відмінність від процесів загального вивчення учнів;
- описано стадії діагностики, методи та методологію встановлення педагогічного діагнозу (А.С. Белкін, Б.П. Бітінас, Н.К. Голубев, О.В. Киричук, М.М. Левіна, В.М. Полонський, О.Я. Савченко, В.А. Семиченко та інші);
- активно досліджуються та розробляються дидактичні засади педагогічної діагностики вчителя-предметника (В.П. Беспалько, Ю.К. Бабанський, М.Ф. Виноградов, Г.Д. Кирилова, В.М. Полонський та ін.) і питання діагностики виховного процесу (А.С. Белкін, Є.В. Бондаревська, З.І. Васильєва, Н.К. Голубев, В.А. Киричок, А.І. Кочетов, М.І. Монахов, М.І. Шилова та інші);
- встановлюються підходи до діагностики навченості учнів молодшого шкільного віку, розвитку їх пізнавальних процесів, емоційної сфери (М.Ф. Виноградов, Н.В. Кузьміна, Л.Є. Журова, Л.В. Занков, С.Д. Максименко, С.І. Маслов, І.В. Страхова та інші);
- у зарубіжних дослідженнях з проблем педагогічної діагностики визначаються основні підходи до диференціації та оптимізації процесу навчання (Д. Зеебах, К. Інгенкамп, К. Клауер, В. Ройлекс, Д. Равен, Б. Лівер, З. Хелус та інші);
- педагогічна діагностика як частина професійної підготовки студентів розглядалася в працях Н.О. Кузьміної, Т.В. Купріянич, Н.С. Можар, В.Г. Максимова, Н.Г. Судженко та інших.

Не втрачають актуальності проблеми, пов'язані з дослідженням змісту й засобів підготовки майбутніх учителів до діагностичної діяльності під час вивчення спеціальних дисциплін і курсів за вибором, організації науково-дослідницької діяльності, виконання системи вправ і навчальних задач у процесі педагогічної практики, шляхом включення в структуру занять

інтерактивних форм і методів навчання, ділових ігор тощо (Н.В. Кузьміна, Т.Є. Макарова, О.О. Попова, В.В. Щеголева, В.М. Янгірова).

Накопичено певний досвід у дослідженні окремих напрямів діагностичної діяльності вчителя у дисертаційних роботах І.В. Житко, М.Д. Захарійчук, Т.В. Купріянич, Д.В. Лубовського, О.М. Мельник, Т.О. Стефановської та інші).

Залишаються нез'ясованими питання щодо формування мотивів і цінностей педагогічного діагностування, структури діагностичних дій, рефлексивного аналізу їх застосування.

Водночас аналіз практики формування педагогічної діагностики засвідчує існування певних об'єктивних суперечностей у парадигмі особистісно зорієнтованого навчання, які підсилюють актуальність досліджуваної проблеми. А саме:

- між потребою гуманізації сучасного навчально-виховного процесу і реальними умовами сформованості діагностичних умінь у структурі професійної діяльності вчителя;
- між необхідністю забезпечення розвитку педагогічної діагностики вчителя початкових класів і змістом, методами та засобами її формування в умовах вищої професійно-педагогічної освіти;
- між потребою формування діагностичних умінь і навичок та браком відповідних наукових розробок цієї проблеми;
- між необхідністю підготовки майбутніх учителів початкових класів до діагностичної діяльності у ВНЗ і недостатнім науково-методичним забезпеченням такого навчання.

Наявність визначених суперечностей підтверджують також дані вивчення динаміки сформованості професійних умінь і навичок у вчителів початкових класів у процесі здійснення діагностичної діяльності.

Таким чином, актуальність дослідження проблеми діагностичної діяльності вчителя початкових класів і зазначені суперечності, що ускладнюють процес її здійснення, вимагають теоретичного обґрунтування проблеми та її системного вивчення.

Мета дослідження: на основі теоретичного аналізу змісту і сутності діагностичної діяльності вчителя початкової школи науково обґрунтувати систему підготовки вчителів початкових класів до діагностичної діяльності, спроектувати модель підготовки, дослідно-експериментальним шляхом перевірити її ефективність і визначити оптимальні умови, які дозволяють

забезпечити успішне засвоєння студентами діагностичної діяльності.

Основні завдання дослідження:

- визначити теоретико-методологічні засади діагностичної діяльності вчителя початкової школи;
- теоретично та експериментально обґрунтувати систему підготовки майбутнього вчителя до діагностичної діяльності в умовах масової школи;
- вивчити сутнісні характеристики цього феномена, його зміст у загальній структурі професійної діяльності;
- дослідити умови організації навчання майбутніх учителів початкової школи діагностичної діяльності в педагогічному університеті;
- спроєктувати модель системи підготовки майбутніх учителів початкових класів до діагностичної діяльності та дослідно-експериментальним шляхом перевірити її ефективність.

Методологічні засади дослідження ґрунтуються на основних положеннях Державної національної програми “Освіта” (Україна ХХІ століття), Національної доктрини розвитку освіти, положеннях Законів України “Про освіту”, “Про вищу освіту”, “Про загальну середню освіту”.

Реалізації поставлених завдань і присвячено наступні розділи монографії.

Автор висловлює щирі вдячності науковому редакторові, академіку АПН України, доктору педагогічних наук, професору О.Я. Савченко за цінні поради й консультації, рецензентам – академіку АПН України, доктору педагогічних наук, професору Н.М. Бібік; доктору педагогічних наук, професору, завідувачу кафедри педагогіки Національного університету імені Тараса Шевченка – М.П. Лещенку; доктору педагогічних наук, професору, директору Інституту психології і соціальної педагогіки КМПУ імені Б.Д. Грінченка О.В. Безпалько за слушні зауваження та побажання.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛЯ ДО ДІАГНОСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	11
1.1. Професійна діяльність учителя: сутність і структура.....	11
1.2. Умови підвищення ефективності професійної діяльності вчителя.....	30
1.3. Зміст і функції діагностичної діяльності вчителя.....	50
Висновки до першого розділу.....	78
РОЗДІЛ II. ДІАГНОСТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА	80
2.1. Вчитель початкових класів як суб'єкт діагностичної діяльності.....	80
2.2. Аналіз типових труднощів у діагностичній діяльності вчителя початкових класів.....	101
2.3. Концептуальні засади підготовки майбутніх учителів до діагностичної діяльності.....	128
Висновки до другого розділу.....	152
РОЗДІЛ III. МОДЕЛЬ СИСТЕМИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ДО ДІАГНОСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	156
3.1. Характеристика моделі підготовки майбутнього вчителя початкових класів до діагностичної діяльності.....	156
3.2. Мотиваційно-ціннісне ставлення до діагностичної діяльності.....	183
3.3. Когнітивні засади діагностичної діяльності.....	201
3.4. Операційні засади педагогічної діагностики.....	229
Висновки до третього розділу.....	249

РОЗДІЛ IV. ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ У МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ГОТОВНОСТІ ДО ДІАГНОСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	253
4.1. Удосконалення діагностичних умінь у системі педагогічної практики.....	253
4.2. Формування досвіду діагностичної діяльності на елективних курсах з педагогіки.....	270
4.3. Педагогічна діагностика у наукових дослідженнях студентів.....	283
Висновки до четвертого розділу.....	295
РОЗДІЛ V. РЕЗУЛЬТАТИ ЕКСПЕРЕМЕНТАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ДО ДІАГНОСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	298
5.1. Критерії та показники готовності майбутнього вчителя до діагностичної діяльності.....	298
5.2. Динаміка готовності майбутнього вчителя до діагностичної діяльності.....	315
Висновки до п'ятого розділу.....	333
ВИСНОВКИ.....	336
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	348
ДОДАТКИ.....	384